

بررسی مدل‌های طراحی شهری فرایند محور و نقش آن در بهبود مداخلات در مراکز شهری اردلان کریمی^۱

استادیار تمام وقت دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ایلخچی، گروه معماری، ایلخچی، ایران

زهرا شرقی

دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ایلخچی، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۱۲/۱۳ تاریخ صدور پذیرش: ۱۳۹۷/۰۸/۲۳

چکیده

مراکز شهری که به نوعی نماد فرهنگی شهرهای بزرگ و کوچک به شمار می‌آیند از مهم‌ترین قلمروهای همگانی در فضاهای شهری هستند. بی‌توجهی به مراکز شهری در جریان رشد شتابان شهرنشینی، این مراکز را با مشکلات متعددی رو به رو کرده که باعث کاهش کیفیت محیط زندگی در آنها شده است. در این راستا و با توجه به مشکلات روشن شده از ناکارآمدی روش‌های قبلی مداخله در مراکز شهری، در دهه‌های اخیر روش‌ها و مدل‌های جدیدی برای مداخله در فضاهای شهری ارائه شده است که دیگر به مداخله و برنامه‌ریزی و طراحی برای شهر نه به صورت نتیجه‌گرا بلکه فرایندگرا توجه می‌کند. بر این اساس در این مقاله نگارنده ضمن مطالعه چگونگی برخورد با مراکز شهری و آشنایی با فرایندهای جدید مداخله در فضاهای شهری به دنبال ارائه راهکارهای مداخله در مراکز شهری با رویکردی فرایندگرا است. به همین منظور در پژوهش حاضر با بررسی و ارزیابی دو تئوری فرایند طراحی شهری و منطق‌فازی به ارائه مدل مناسب برای مداخله در مراکز شهری پرداخته شده است. مدلی که مهمترین اصل آن فرایند محور بودن و امکان رفت و برگشت در طول مسیر طرح و اجرای آن است. مراحل انجام این پژوهش به منظور رسیدن به مدل مناسب با ویژگی‌های کالبدی و اجتماعی مراکز شهری شامل چند مرحله اصلی می‌باشد در مرحله اول با کمک مطالعات نظری و تجارب مداخلات در مراکز شهری، اصول کلی برای مداخله در مراکز شهری تاریخی - اجتماعی تعریف گردیده است، پس از آن در مرحله دوم تئوری‌های مهم مداخله با دیدگاه فرایندی بررسی و با یکدیگر مقایسه شدند، مرحله سوم اختصاص دارد به تعریف یک مدل منطبق با اصول مداخله که برگرفته از مطالعات نظری و تئوری‌های فرایند محور مداخله است، پس از آن در پایان مدل مورد نظر تدوین گردیده است. نتایج این پژوهش گویای این امر خواهد بود که با کمک طراحی شهری فرایندگرا می‌توان کیفیت مداخله در فضاهای شهری و در نتیجه رضایتمندی بهره‌برداران را افزایش داد و نتایج منفی اقدام مداخله را تعدیل نمود.

کلمات کلیدی: فرایند مداخله، فرایند طراحی شهری، منطق‌فازی، مرکز شهر.

مقدمه

در میان انواع فضاهای شهری و قلمروهای همگانی یکی از مهم‌ترین فضاهای شهری که تاثیر روشنی بر تصویر ذهنی مردم از شهر دارد، مراکز اجتماعی و مدنی شهرهاست. این مراکز در مفهوم عملکردی خود می‌توانند شامل هسته تجاری و بازارشهر نیز باشد، اما آنچه بیش از هر چیز در این نوع از مراکز اهمیت دارد امکان جذب و حضور مردم در آنهاست، در این شرایط مرکز شهر محل تمرکز زندگی اجتماعی و اقتصادی شهر بوده که مردم در آنجا گرد هم می‌آیند تا هم به مبادله کالا و خدمات پرداخته و هم با یکدیگر ملاقات و تبادل اطلاعات کنند. سابقه علمی تحقیق به صورت جدول ۱، جمع‌آوری گردیده است:

جدول ۱. سوابق علمی پژوهش

عنوان	نوع مدرک	نویسندگان	سال	خلاصه
سنجش میزان موفقیت طرح مرکز محله آخوند شهر قزوین در ارتقای سطح امنیت محله، با رویکرد CPTED	مقاله	فرزانه سلیمی و همکاران	۱۳۹۵	نتایج پژوهش انجام شده نشان می‌دهد که طرح احیای مرکز محله آخوند به لحاظ تامین امنیت بسیار ضعیف بوده و در بیشتر موارد در تغایر با اصول CPTED است.
مدل مفهومی‌باز آفرینی مراکز شهری با تاکید بر گردشگری شهری (نمونه موردی: مرکز شهر ساحلی محمودآباد)	مقاله	محمد جاهد قدیمی و همکاران	۱۳۹۳	این پژوهش با مروری بر رویکردهای مختلف بازآفرینی مراکز شهری، اساساً به دنبال این موضوع می‌باشد که مکان و فرم شهری تا چه حد تأثیرگذار بر گردشگر و بازدیدکننده شهری است.
آفرینش مرکز شهری سرزنده، اصول طراحی شهری و بازآفرینی	کتاب	سای پامیر ترجمه: بهزاد فسر-شکیبامنش	۲۰۰۴	این کتاب طراحی مراکز شهری اصولی نظیر ایجاد تنوع و جذابیت، اطمینان از تنوع بصری و عملکردی، به حداکثر رساندن سهولت استفاده و ... پیشنهاد می‌کند.

بطور کلی هدف از انجام این پژوهش شناسایی سیاست‌هایی برای مداخله در فضاهای شهری با تاکید بر مراکز تاریخی شهر به نحوی است که این مداخله اولاً تخیلی و نخبه‌گرایانه نبوده و بر اساس ویژگی‌ها (نیازها، امکانات، کمبودها و ...) مرکز مورد مطالعه و بهره‌برداران از آن باشد، ثانیاً جزمی و قطعی نبوده و انعطاف پذیر باشد، ثالثاً آثار و بازخوردهای انجام آن را بر محیط پیرامون بررسی نموده و به راه‌های تعدیل خسارات وارده و همچنین مکانیزم‌های اجرایی توجه داشته باشد، لذا مهمترین اهداف این تحقیق به شرح زیر است:

- ارزیابی سیاست‌های مداخله در مراکز شهری و شناسایی نقاط ضعف و قوت آنها
- ارائه مدلی برای مداخله در مراکز شهری با تاکید بر فرایند طراحی و مداخله و توجه به بازخوردهای مداخله.
- سوالاتی که انتظار می‌رود این پژوهش بتواند به آنها پاسخ بدهد عبارتند از:
- فرایند مداخله در طراحی شهری چیست؟ چه مراحل دارد؟
- مداخله فرایندی در مراکز شهری (فرایند طراحی شهری، منطق فازی) چه مزایایی دارد؟
- فرایندهای موجود چه کمبودهایی دارند؟ مهمترین نکاتی که در مداخله در مراکز شهری می‌بایست مدنظر قرارگیرد چیست؟

این تحقیق در نهایت، به این نتیجه می‌رسد که فرایند مداخله در مراکز شهری دارای ۸ گام به صورت شناخت، تدوین اهداف، بررسی امکانات و محدودیت‌های تحقیق، تدوین اصول مداخله، ارائه راهکارها، بررسی تاثیرات و بازخوردها، بازنگری و ارائه راهکارهای تعدیل یا جبران خسارات ناشی از انجام پروژه و ارائه برنامه اجرای ضوابط

می‌باشد، که هر یک از گام‌ها می‌بایست با توجه به نتایج مراحل قبلی صورت گیرد و در هر یک از مراحل بسته به نیاز می‌توان به مراحل اولیه بازگشت و با تغییر در آنها مسیر فرایند را مجدد طی کرد.

ادبیات و مبانی نظری تحقیق

الف) مفهوم طراحی شهری

آنچه در کلیه تعاریف ذکر شده ی طراحی شهری مشترک است این است که این رشته بخشی از شهرسازی محسوب می‌شود که شهر را چه به صورت یک کل واحد و چه به صورت اجزای آن، زاویه ی تجسم و نحوه ی ادراک ساکنین آن مد نظر قرار می‌دهد. به بیانی دیگر، طراحی شهری به معنای برنامه‌ریزی محیط از دید امروز و فردای شهروندان است. در این مهم، منظور هم‌رنگ کردن جماعت با محیط نیست، بلکه برعکس محیط مورد ادراک را با انسان انطباق می‌دهد. طراحی شهری باید محیط شهری و فضاهای آن آگاهانه چنان تنظیم کند که بر اساس تجربه ی فضایی شهروندان (یا حتی برخلاف تجربیات گذشته ی آنها) نیازهای فراموش شده را پاسخ دهد. هدف طراحی شهری، خلق یا احیای کیفیت محیط شهری به کمک تأثیر گذاری بر اطلاعاتی است که یک ناظر بر اساس میزان و نحوه ادراک خود از یک فضا برداشت می‌کند (پاکزاد، ۱۳۸۶: ۳۵).

ب) تعریف مرکز شهر

در هیچ یک از کتب و متون تخصصی که توسط نگارنده مورد مطالعه قرار گرفت، تعریفی برای مرکز شهر آورده نشده بود. در واقع صاحب‌نظران شهرسازی و نویسندگان متون این واژه را به عنوان واژه‌ای بدیهی تلقی کرده و به تعریف آن نپرداخته‌اند. لیکن با توجه به تعاریف ارائه شده در بحث مفهوم مرکزیت و مفهوم فضای شهری به توضیحی کوتاه در این باره می‌پردازیم.

همانطور که گفته شد مرکز به مکانی اطلاق می‌گردد که ویژگی خاصی را در حداکثر مطلق یا نسبی داشته باشد. در مورد فضای شهری نیز قایل به ویژگیهای شدیم که در قسمت خود مورد بحث قرار گرفت. در تعریف مفهوم مرکز شهری می‌توان گفت به مکانی اطلاق می‌گردد که ویژگیهای «فضای شهری» را نسبت به اطراف خود در حد قابل تمایزی بیشتر داشته باشد. چه از نظر فعالیت چه از نظر فرم و چه از نظر فضا. مرکز شهر عموماً با تجمع کاربریها (فعالیت) همراه است. از نظر شکلی (فرم) با قسمتهای دیگر شهر قابل تمایز است و از نظر فضایی نیز - عموماً - از دیگر جاهای شهر غنی‌تر است.

البته وجود یکی از سه عامل می‌تواند برای مرکز خواندن یک مکان کافی باشد لیکن وجود هر سه عامل در کنار یکدیگر است که باعث غنای مرکز می‌شود. برای مثال تجمع کاربری تجاری می‌تواند یک مرکز تجاری بسازد (مثل خیابان میرداماد در تهران)، ولی وجود ارزشهای شکلی در کنار تجمع کاربری تجاری مرکزی مطلق برای یک مکان ایجاد می‌کند (مثل بازار تهران در مقایسه با خیابان میرداماد).

اگر بخواهیم مرکز شهر را از نظر شکل با فضاهای شهری (میدان و خیابان) مورد مقایسه قرار دهیم می‌توان گفت شکل مرکز شهر غالباً به دلیل ویژگیهای هندسی که برای مرکز متداول است با میدان قرابت بیشتری دارد تا خیابان. (سعیدنیا، ۱۳۸۲: ۹۲).

ج) بررسی سیر تحول تاریخی مراکز شهری در ایران و جهان

مطالعه تاریخ نه تنها برای آگاهی وقایع و یافتن علتها و درک روابط میان آنها بوده، بلکه برای آن است که از گذشته عبرت گرفته و اشتباهات گذشته را در زمان حال و آینده تکرار نکنیم. این دیدگاه حاصل پذیرش تاریخ به عنوان مجموعه‌ای از وقایع مرتبط و قانونمند است و بر آن است که این قانونمندیها را که همه ابعاد تاریخی وجود دارند، بیابد. اندیشه و عمل امروز ما پیوندی انکارناپذیر با گذشته دارد و ما با شناخت این گذشته است که می‌توانیم میزان مداخله آگاهانه خویش در حرکت‌های امروز جامعه را سنجیده و افزایش دهیم.

سیر تحول مداخلات در مراکز شهری اروپا

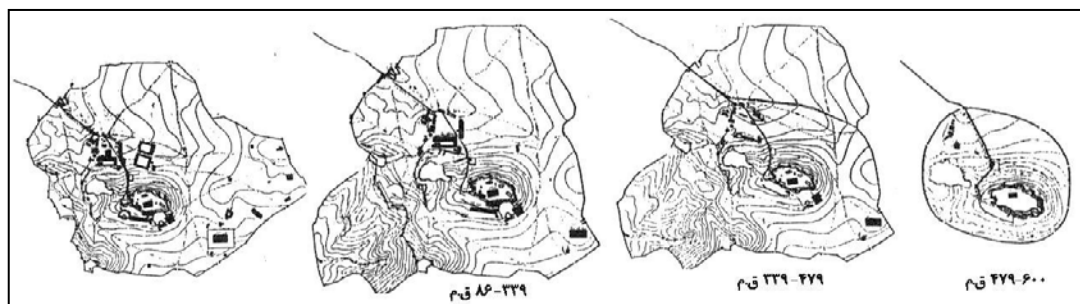
مفاهیم کلی حاکم بر طراحی این مراکز عبارتند از:

۱- اولین عاملی که در شکل‌گیری فضای شهری موثر بوده است، محیط طبیعی است. سازندگان فضاهای شهری کهن با بهره‌گیری از محیط طبیعی حداکثر انطباق با نیروهای طبیعی را به کار می‌بستند. این مساله از دو دید قابل بررسی است. اول اینکه دخالت بیش از حد سازندگان در محیط طبیعی نیازمند تکنولوژی‌هایی بوده که در دوران باستان کمتر وجود داشته است و دوم اینکه بهره‌گیری از خط و خطوطی که سایت اعمال می‌کرده، می‌توانسته طرح‌ها را عملی‌تر و دست‌یافتنی‌تر کند و محصول نهایی طرح را دلنشین‌تر.

آگورای پیرنه در یونان باستان که در مکانی با شیب زیاد ساخته شده یک نمونه از تطابق یک طرح شهری با محیط طبیعی است. این شهر یکی از شهرهای از پیش طراحی شده یونان است نمایشگر توجه آگاهانه طراح به محیط طبیعی و سعی در بهره‌گیری از آن و به نظم در آوردن محیط انسان سخت است.

۲- حضور طبیعت در اغلب مراکز شهری عامل دیگری است که در طرح مرکز شهرهای اروپایی دیده می‌شود. اغلب مراکز شهری از یک سو روی به طبیعت دارند و به این صورت روح طبیعت به درون فضای مرکزی کشیده می‌شود. پلاتزای سن پیترو، میدان کامپیدولیو و میدان سن پیترو و میدان مرکزی شهر تودی موفق‌ترین نمونه‌ها هستند.

۳- الگوی رفتاری مردم: رژه در مراسم جشن آتنا یک رخداد مهم در زندگی مردم آتن بود. این رژه در مسیری کاملاً مشخص اجرا می‌شد. از دروازه دیپلیون در حصار شهر آغاز می‌شد و سرتاسر آتن را طی می‌کرد از شیب آکروپولیس بالا می‌رفت و به نقطه اوج خود یعنی پیکره آتنا الهه یونان می‌رسید. مراسم جشن آتنا و احساسات کسانیکه در آن شرکت می‌کردند از نخستین روزهای پیدایش آن در عهد باستان و در نمایه اصلی توسعه آتن را ترسیم کرد. از آن زمان به بعد تلاشهای بسیاری در عرصه معماری مصروف ایجاد نقاط مکث در تجربه حرکت رژه‌روندگان و افزودن یک نغمه به مسیر شد که نسلهای پیش تعیین کرده بودند. مراسم جشن آتنا را می‌توانیم نیروی سازمانده مرکزی در تکوین معماری و شهرسازی آتن بدانیم. (بیکن، ۱۳۷۶: ۶۴ با تلخیص).

تصویر شماره ۱: مسیر جشن آتنا و تاثیر آن بر شهر آتن. منبع: بیکن ۱۳۷۶: ۶۶

سیر تحول

مراکز شهری در ایران

قبل از اسلام

سه مرحله متفاوت در شهرگرایی و شهرنشینی دوران باستان را شامل می‌گردند (حبیبی، ۱۳۷۵: ۳):

اول: مرحله‌ی شکل‌گیری و پیدایش پدیده شهر، رشد آن در دوران ماد و بالندگی آن در دوره‌ی هخامنشی (استقرار قطعی شیوه‌ی پارسی):

در این مرحله، گذار قطعی از شیوه زیست و تولید و سازمان اجتماعی - اقتصادی عشیره‌ای روستائی رخ داده است. دوم: مرحله‌ی پیدایش «نوشهرها» و تجربه سازماندهی شبکه شهری در سازمان فضائی کشور: این مرحله همراه است با تفکر «شهرسازی» یونانی که از سوی سرداران یونانی به منظور ایجاد پشت جبهه مطمئن در مسیر کشور گشایی آنها رخ می‌دهد.

سوم: مرحله‌ی پیدایش نوشهرهای سوق الجیشی و تعمیم مفهوم شهر به منطقه‌ای بس فراتر از محدوده‌های کالبدی بلافصل آن: در این مرحله دگرگونی مهمی در نحوه‌ی تفکر به سازمان فضائی کشور رخ می‌دهد. دفاع از کشور به شهرها و مناطق سرحدی واگذار می‌شود و شهرهای درونی در مفهومی منطقه‌ای معنایی تازه می‌یابد.

بعد از اسلام

شهر دوران اسلامی چون شار ساسانی شهر - قدرت نیست، مکانی نیست که بیانگر حکومت قاهره مرکزی باشد به این دلیل مسجد جامع به عنوان یکی از مهمترین عوامل مشخصه شهر اسلامی تبدیل می‌گردد. نخستین مکانی که به هنگام فتح یک شهر ساخته می‌شود و یا معبد آتشگاه یا کلیسای بدان منظور تغییر شکل می‌یابد مسجد جامع است - اگر قبل از این شهر وجود می‌داشته نقش آن تقویت می‌شود و اگر پیش از این شهری موجود نبوده است با برپا شدن مسجد جامع کانون زیستی پیرامون آن شهر شکل می‌گیرد. (حبیبی، ۱۳۷۵: ۴۰).

جدول شماره ۲: مقایسه ویژگیهای مراکز شهری در ایران و اروپا

ویژگیهای مراکز شهری در ایران	ویژگیهای مراکز شهری در اروپا
- بازار به عنوان ستون فقرات شهر	- تقارن به عنوان جزء لاینفک طرحها
- تاکید بر راسته بازار و راسته محلات با مرکزیت میدان مرکزی شهر	- تاکید بر نقطه مرکزی طرح (مرکز هندسی طرح) بوسیله کف سازی‌ها، رنگها، ریتم‌ها و...
- قرار دادن مسجد و ارگ حکومتی در مرکز شهر	- قرار دادن عنصری خاص و مهم در نقطه مرکز مثلاً مجسمه
- محوریت پیاده در مراکز شهری و راسته شهر	- اغلب مراکز شهری دارای تردد پیاده بوده و تردد سواره در آنها ممنوع بوده است.
- استفاده از آب به عنوان سمبل حیات و پاکی در فضاهای شهری	- حضور طبیعت در اغلب مراکز شهری
- قدرت گرفتن دولت به واسطه همسایگی با مسجد	- رابطه فضاهای مرکزی شهر با دولت و حاکمان
- استفاده از عناصر اربعه به عنوان منظری به چهارسوی عالم	- مدولاسیون
- استفاده از متفکرین دینی و مهندسی در ایجاد فضاهای شهری	- نقش غیر قابل انکار و موثر یک طرح زبردست در ایجاد فضای شهری غنی

منبع: جمع بندی و تلخیص نگارنده، برگرفته از مورس ۱۳۸۵، بیکن ۱۳۷۶، حبیبی ۱۳۷۵

د) تعریف مفاهیم مداخله در مراکز شهری

مهمترین مفاهیم مداخله در سه بخش بهسازی، نوسازی و بازسازی قابل تقسیم هستند:

(۱) بهسازی یا ابقا^۱: سلسله اقدامات کوتاه مدتی که (حداکثر ۵ سال) با هدف بهبود کالبد صورت می‌گیرد. در بهسازی چهار عمل زیر قابل انجام است.

(الف) تعمیرات^۲: اقداماتی که با حداقل هزینه و مداخله، با هدف بهبود محیط انجام می‌شود.

(ب) حفاظت^۳: اقداماتی که در جهت حفظ و نگهداری کالبد انجام می‌شود.

(ج) حمایت^۴: اقداماتی که با هدف مقابله با عوامل تخریب کننده انجام می‌شود.

(د) استحکام بخشی^۵: اقداماتی که به منظور تقویت سازه‌ای کالبد بنا انجام می‌شود.

(۲) نوسازی یا احیا^۶: در نوسازی عمدتاً بهبود عملکرد مطرح است و شامل سه نوع اقدام ذیل می‌گردد:

(الف) باززنده‌سازی^۷: احیا و تجدید حیات، سلسله اقداماتی که با هدف ایجاد حیات مجدد برای بنا انجام می‌شود.

(ب) انطباق^۸: ایجاد سازش و هماهنگی بین فضاهای کهن و نیازهای جدید جامعه

(ج) تغییر^۹: تغییر عملکرد با هدف معاصر سازی با سعی در حفظ ماهیت و هویت کلی که یکی از اساسی‌ترین اقدامات در نوسازی است.

(۳) بازسازی یا تخریب^{۱۰}: در هنگامی که هم عملکرد و هم کالبد دچار فرسودگی یا ناکارایی شده باشد امر بازسازی رخ می‌دهد که شامل اقدامات زیر است:

(الف) دوباره سازی^۱: به معنی تخریب و ساخت مجدد کالبد است و معمولاً تلاش می‌شود با اتکا به ارزشهای گذشته صورت گیرد.

(ب) تخریب یا پاکسازی^۲: از میان برداشتن کالبد فرسوده و ناکارآمد و بی‌ارزش است که در واقع آغاز کار بازسازی است. (حبیبی، ۱۳۷۹، ص ۳۹)

روش تحقیق

با توجه به اینکه این پژوهش به بررسی و ارائه راهکارهای مداخله در مراکز شهری پرداخته است، از روش تحقیق مطالعه موردی^۱ استفاده شده است.

روش‌ها و ابزار گردآوری اطلاعات

در پژوهش حاضر با توجه به اهداف، روش تحقیق، مبانی نظری و داده‌های مورد نیاز تحلیل، از روش کتابخانه‌ای به منظور جمع‌آوری اسناد مورد نیاز مربوط به ادبیات موضوعی و اسناد فرادست مورد نیاز شناخت عرصه پژوهش

¹ . Rehabilitation

² . Recuperation

³ . Preservation

⁴ . Protection

⁵ . Consolidation

¹ . Renewal.

² . Reutilization

³ . Adaptation

⁴ . Conservation

⁵ . Reconstruction

⁶ . Rebuilding

⁷ . Demalation

⁸ Case study

استفاده شده است. از روش میدانی نیز بیشتر در قالب مصاحبه‌هایی با صاحب‌نظران و مردم در خصوص شناسایی نیازها و مشکلات نمونه مورد مطالعه استفاده شده است.

روش تجزیه و تحلیل

از روش سوات در تجزیه و تحلیل استفاده شده است.

مراحل فرایند طراحی شهری و برنامه‌ریزی فازی

مرحله اول شناخت

این مرحله مهمترین و اساسی‌ترین مراحل فرایند طراحی شهری است که بخش اعظم وقت و امکانات را به خود اختصاص می‌دهد. بدیهی است پایه و اساس هر نوع تصمیم‌گیری صحیح و منطقی در مورد آینده منطقه مورد مطالعه را شناخت مساله تشکیل می‌دهد. (بحرینی، ۱۳۸۵: ۱۱۵).

مرحله دوم: تدوین اهداف کلی

اهداف معمولاً در غالب و بر اساس مسائلی که در منطقه مورد مطالعه وجود دارد تنظیم می‌شود. در طراحی شهری از دو نوع هدف صحبت می‌شود یکی اهداف کلی که گاهی نیز به عنوان Performance goals نامیده می‌شود و با خط مشی‌ها و سیاست‌های کلی یک شهر یا منطقه سرو کار داشته و کلیه جنبه‌های محیط شهری را بطور موزون و متعادل در بلند مدت مد نظر قرار می‌دهد. دیگری اهدافی که تحقق عملکردهای خاصی را در سطح قابل قبول دنبال می‌کند. (بحرینی، ۱۳۸۵: ۳۴۸).

مرحله سوم: تبیین اهداف (ضوابط عملیاتی)

اهداف کلی مقاصد ایده آلی هستند که جهات کلی مداخلات را شکل می‌دهند که کلی و انتزاعی هستند به همین خاطر چندان قابل استفاده نیستند به همین منظور در مرحله بعد می‌بایست اهداف عملیاتی در چهارچوب اهداف کلی تدوین گردد. این مرحله در حقیقت به عنوان واسطه بین اهداف کلی و راه‌حل‌های طراحی پیش‌بینی شده تا با خاص کردن اهداف موردنظر و تبدیل آنها به زبان فضایی-کالبدی طراحی شهری زمینه را برای تهیه راه‌حل‌ها در مرحله بعد فراهم سازد (همان: ۳۵۷).

مرحله چهارم: تنظیم راه‌حل‌های کلی طراحی

راه‌حل‌ها و سیاست‌های کلی طراحی، پایه و اساس راه‌حل‌های اجرایی طراحی شهری را تشکیل می‌دهند. این مرحله از فرایند در حقیقت از دو فعالیت مرتبط و بهم پیوسته تشکیل می‌شود: یکی تنظیم راه‌حل‌ها و سیاست‌های کلی طراحی و دیگری تهیه راه‌حل‌های خاص طراحی. (همان: ۳۹۵).

مرحله پنجم: ارزیابی راه‌حل‌ها

هدف عمده این مرحله این است که میزان موفقیت راه‌حل‌های مختلف در حصول به اهداف موردنظر اندازه‌گیری آزمایش و مقایسه شود. این کار از طریق تعیین محاسن و معایب (یا هزینه درآمد) و پیش‌بینی اثرات نامطلوب طرحها صورت می‌گیرد. (بحرینی ۱۳۸۵: ۴۱۵).

مرحله ششم: انتخاب و تکمیل راه حل بهینه

هدف عمده و اصلی این مرحله این است که راه‌حلهایی که تا به حال تهیه و تنظیم شده با یکدیگر تلفیق شود. بطوری که بتوان یک راه‌حل نهایی را که دارای بیشترین امتیاز و کمترین عیب باشد تهیه، تکمیل و اجرا کرد. بدیهی است در این مرحله نیز مشارکت مردم و گروه‌های ذینفع در نقطه نظر آموزش و تعیین الویت‌ها بسیار ضروری است. (بحرینی ۱۳۸۵: ۴۲۳).

مرحله هفتم: پیش بینی اجرا

تحقق طرح مستلزم همکاری و حمایت جمع کثیری از مردم و ادارات و سازمانها در قالب گروه‌های ذینفع و ذینفوذ است. اجرای طرح علاوه بر اینکه به بودجه کلانی نیاز دارد به زمان طولانی نیز نیاز دارد. در طول این زمان ممکن است شرایط و امکانات حاکم بر طرح دچار تغییر و تحول شود و یا گروه‌های ذینفع و ذینفوذ دارای نظرات متفاوتی نسبت به گذشته گردند. فرآیند طراحی شهری - برخلاف روشهای سنتی طراحی شهری - باید بتواند به این تغییر و تحولات پاسخ دهد و با بهره‌گیری از ضوابط و راه‌حلهای متنوع خود در شرایط گوناگون پاسخگوی نیازهای طرح باشد.

معرفی برنامه‌ریزی فازی

سابقه این تعریف به کارهای اولیه بر روی مجموعه‌های فازی در اوایل دهه ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ که توسط لطفی زاده در دانشگاه کالیفرنیا در برکلی انجام گرفت، باز می‌گردد. در سال ۱۹۶۵ لطفی زاده، صفت فازی را به جای صفت قدیمی «مبهم» در مقاله اش به نام مجموعه‌های فازی به کار گرفت و این نام مصطلح گشت (ذبیحی، ۱۳۹۰: ۱). با توجه به مفاهیم نسبی فضا-زمان و عدم قطعیت آنان و با عنایت به تحول و دگرگونی سیستم پیچیده شهرها که همانند ارگانیسم زنده دائم در حال تحول و گوناگونی است، نمی‌توان راه‌حلهایی قاطع و غیر قابل تغییر همانند طرح‌های جامع ثابت و جامد برای شهرها اندیشیده شود. بلکه راه‌حل‌های ما برای مسائل و معضلات شهری در عین اینکه دارای منطق خاص خویش باشد، بایستی به پویا بودن و تغییرات شرایط زمان و مکان توجه خاص داشته باشد و چه بسا راه‌حل‌های شهرسازی و طرح‌ها و برنامه‌های شهرسازی در بطن خود نیز نیاز به تحول و دگرگونی داشته باشند (همان: ۱۶۲).

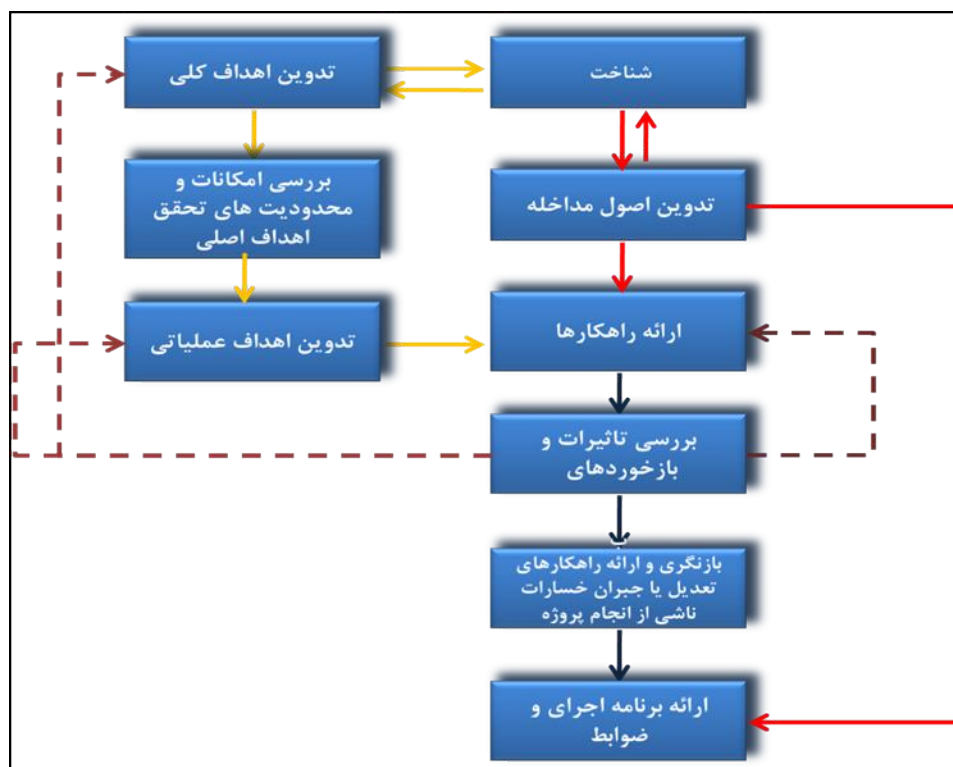
جدول شماره ۳- مقایسه تطبیقی مراحل فرایند طراحی شهری و منطق فازی

مراحل	فرایند طراحی شهری (دکتر بحرینی)	منطق فازی (دکتر ذبیحی)
مرحله اول	شناخت کامل از مجموعه مورد مطالعه	شناخت کامل از محدوده مورد مطالعه
مرحله دوم	تدوین اهداف کلی	مقایسه نیازها و امکانات
مرحله سوم	تبیین ضوابط عملیاتی	ارائه راه‌حلها و انتخاب راه‌حل بهینه
مرحله چهارم	ارائه آلترناتیو	بررسی تاثیرات
مرحله پنجم	ارزیابی راه‌حلها	بازنگری
مرحله ششم	ارائه طرح	مکانیسم اجرایی
مرحله هفتم	پیش‌بینی اجراء	نظارت و کنترل

منبع: تلخیص نگارنده ۱۳۹۱، برگرفته از بحرینی ۱۳۸۵ و ذبیحی ۱۳۹۰

نتایج

در نهایت با توجه روش‌های ذکر شده از یک سو و مطالعات صورت گرفته در خصوص نحوه مداخله در مراکز شهری از سوی دیگر که تاکید بر تدوین اصولی برای مداخله داشت، مدل پیشنهادی مداخله در مراکز شهری به شرح زیر است:

نمودار شماره ۱. مدل پیشنهادی مداخله در مراکز شهری

پاسخ به سوالات پژوهش

سوال اول: فرایند مداخله در طراحی شهری چیست؟ چه مراحل دارد؟

پاسخ: پاسخ به این سوال با توجه به مبانی نظری و ادبیات پژوهش که به بررسی فرایند طراحی شهری پرداخته است به این شرح است: مداخله در مراکز شهری می‌تواند به دو روش محصول‌گرا و فرایندگرا اتفاق بیفتد. فرایند مداخله در طراحی شهری عبارت است از قرارگیری منظم تعداد فعالیت‌های تعریف شده به منظور بهبود کیفیت فضای شهری که تعداد و مراحل این فعالیت‌ها در دو فرایند بررسی شده متفاوت است اما آنچه در هر دو مشترک است عبارت است از: شناخت کامل محدوده مورد مداخله، تعیین اهداف کلی، ارائه راه حل، انتخاب راه حل بهینه، مکانسیم اجرایی مداخله. و از همه مهمتر امکان بازگشت و تغییر در هر مرحله به مراحل قبل. اما آنچه در منطق فازی بر فرایند طراحی شهری برتری دارد، توجه به بازخوردها و تاثیرات انجام مداخلات و همچنین نظارت و کنترل نهایی است

سوال دوم: مداخله فرایندی در مراکز شهری (فرایند طراحی شهری، منطق فازی) چه مزایایی دارد؟

پاسخ: مداخله فرایندی در مراکز شهری دارای مزایای زیر است: توجه به ویژگی‌ها و نیازهای مجموعه و بهره برداران از آن و ارائه راهکارهای واقعی، انعطاف برنامه و طرح‌های پیشنهادی، عمل‌گرا و اجرایی بودن طرح‌ها و

برنامه‌ها، بازنگری و بازخور در برنامه و طرح مداخله، پیش بینی مکانیسم اجرا و نظارت بر اجرا در فرایند طراحی شهری و منطق فازی

سوال سوم: فرایندهای موجود چه کمبودهایی دارند؟ مهمترین نکاتی که در مداخله در مراکز شهری می‌بایست مدنظر قرارگیرد چیست؟

پاسخ: اگرچه نحوه مداخله در فرایند فازی تقریباً کامل است و تمامی موارد را در نظر گرفته است لیکن با توجه به تاکیدات اخیر بر توسعه پایدار و توجه به تأثیرات اجتماعی، زیست محیطی و اقتصادی طرح‌ها جایگاه یک موضوع در این فرایند می‌بایست مستحکم تر گردد و آن مرحله ای تحت عنوان چگونگی جبران و یا تعدیل خسارات وارده است. در این مرحله با توجه به مطالعات گروه‌های مختلف اجتماعی - زیست محیطی بر بازخوردهای هر اقدام توسعه ای می‌بایست بتوان راهکارهایی برای جبران آثار منفی و تقویت آثار مثبت پیشنهاد کرد. گاهی نتایج مطالعات بازخورد می‌تواند گویای این امر باشد که به هیچ وجه قابلیت جبران خسارات اجتماعی یا زیست محیطی طرح مذکور وجود ندارد و این طرح باید تغییرات اساسی در راه کارها و یا حتی اهداف خود ایجاد کند و این فرایند مجدد تکرار شود. و گاهی با ارائه برخی راهکارهای جبرانی می‌توان شدت خسارات وارده را تعدیل کرد. البته لازم به ذکر است که این مرحله در منطق فازی تحت عنوان بررسی تأثیرات و بازنگری اشاره شده است.

تجزیه و تحلیل

الف) شناخت

در این مرحله می‌بایست به شناخت نیازهای اصلی و عمده و همچنین امکانات و محدودیت‌ها پرداخته شود. عمده ترین عواملی که در مرحله شناخت بایستی مورد بررسی قرار گیرد عبارتند از:

-نیازهای کالبدی

-نیازهای مدیریتی

-نیازهای مالی اقتصادی

ب) تعیین اصول کلی مداخله

یکی از گام‌های مهم در مداخله در مراکز شهری تدوین اصول مداخله است. این اصول تأثیر مهمی در ارائه راهکارها و اهداف عملیاتی خواهد داشت. بر این اساس اصول مداخله به شرح زیر است:

۱-فرینش یک ساختار منسجم در ترکیب با کل محورهای تاریخی اطراف هر مجموعه ای

۲-توجه به تداوم بصری و پیوندهای عملکردی

۳-تقویت هویت مرکز شهر به کمک عناصر تاریخی موجود

۴-بهبود تنوع کاربری‌ها

۵-توجه به توازن فعالیت‌ها

۶-بالا بردن سهولت دسترسی

۷-فراهم نمودن آسایش

۸-ایجاد انگیزه‌های مالی به منظور افزایش توان اجرایی و جذابیت سرمایه گذاری

ج) تعیین اهداف کلی مداخله

اهداف کلی، مقاصد ایده آلی هستند که کلیه عملیات را در جهت خود هدایت می کنند. با توجه به اینکه این اهداف پس از شناخت کلی مجموعه مورد تهیه میشود نیازها و مشکلات مجموعه را در نظر میگیرد. اهداف را می توان در غالب گروه‌های مختلف کالبدی یا اجتماعی یا اقتصادی یا... دسته بندی کرد و یا ترکیبی از آنها را مطرح کرد. اهداف مداخله را بصورت کلی به شرح زیر میتوان دسته بندی کرد:

- کمک به بهبود و توسعه گردشگری

- ایجاد مراکز نمادین با هویتی تاریخی - فرهنگی

- ایجاد فضاهای چند عملکردی و جذب گروه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و جمعیتی شهر و گردشگران

- بهره گیری از مشارکت شهروندان در احیا و حفظ عوامل سازگار و هنجار

د) تعیین اهداف عملیاتی مداخله

در این مرحله اهداف عملیاتی با توجه به اهداف کلان که در قسمت قبلی (ج) ذکر شد تدوین می گردد:

- کمک به بهبود و توسعه گردشگری

- بازیابی و غنا بخشی دوباره به هویت

- ایجاد زیرساختهای گردشگری با کمک پتانسیل‌های موجود

- پیش بینی و حل مسایل ترافیکی سواره و سهولت در دسترسی

- توجه ویژه به شبکه مسیرهای پیاده و محیط پیرامون

- ایجاد مراکز نمادین با هویتی تاریخی - فرهنگی

- حل مشکلات کالبدی و زیست محیطی

- حذف کاربری‌های نامتجانس

- ایجاد فضاهای چند عملکردی و جذب گروه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و جمعیتی شهر و گردشگران

- ایجاد کاربری‌های مناسب برای اقشار مختلف نه گروه‌های خاصی از مردم

- بهره گیری از مشارکت شهروندان و سرمایه گذاران در احیا و حفظ

- افزایش حس تعلق خاطر به مجموعه

- ایجاد ارزش افزوده برای سرمایه گذاران بخش خصوصی

ر) ارائه راهکارهای رسیدن به اهداف

در این مرحله با توجه به مراحل قبل راه حل‌ها و از طرفی اصول تدوین شده اقداماتی که متناسب با اهداف باشد، پیشنهاد می گردد. این راه حل‌ها می بایست بتواند ویژگی‌ها و امکانات و محدودیت‌های پیش بینی شده را در نظر بگیرد.

ز) بررسی آثار ناشی از مداخله

تجربه سالهای متمادی اجرای اقدامات توسعه ای بدون توجه به بازخوردهای آنها در فرایند مداخله و آسیب‌های ناشی از این بی توجهی چندان خوشایند نبوده است. هر اقدامی در راستای بهبود یک فضای شهری اگرچه تغییرات

مثبتی را در کیفیت محیط دارد اما در کنار آن ممکن است بازخوردهای منفی و نامطلوبی را به خصوص به لحاظ اجتماعی و زیست محیطی ایجاد کند. به همین خاطر در این پژوهش بر مدلی از مداخله تاکید شده است که در طول فرایند طراحی بتواند به پیش بینی بازخوردهای ناشی از اقدام پردازد و با کمک نتایج مثبت مداخله سعی در کاهش آثار منفی نماید.

در این مرحله بازخوردهای مثبت و منفی که مداخله در مراکز شهری بر پیرامون خواهد داشت مورد بررسی قرار می‌گیرد.

و) بازنگری و ارائه راهکارهای تعدیل یا جبران خسارات ناشی از مداخله در این مرحله برنامه‌ریزان و طراحان می‌بایست به تدوین پیشنهادهایی برای کاستن از تأثیرات منفی و یا به عبارتی تعدیل و جبران خسارات وارده پردازند.

ه) برنامه اجرایی و نظارت

اقدامات مداخله بنا به اندازه، زمانبندی، اجرا و گستره تأثیراتشان، نیازمند نظام‌های اجرا و نظارت متفاوتی هستند. آنچه در مکانیسم اجرایی پروژه‌ها اهمیت دارد شامل: ارگان‌های مرتبط با اجرای مداخلات، بودجه انجام مداخلات، نحوه تامین بودجه، چگونگی نظارت بر اجرا و چگونگی نظارت و کنترل‌های آتی است.

دستاوردهای پژوهش

مرکز شهر قلب تپنده آن و جایگاه تبلور حیات مدنی و زندگی شهری است. مرکز شهر و خیابان‌های آن از مهمترین بخش‌های تشکیل دهنده ساختار اصلی شهر است. اما دیر زمانی است که این مراکز یادمانی و خاطره انگیز به جرم کهنسالی در مسیر تباهی و فرسودگی قدم بر می‌دارند.

هسته‌های مرکزی شهرهای ایران، به ویژه درحوزه بافت‌های کهن و تاریخی، که زمانی در اوج سرزندگی قرار داشتند، اکنون رو به افول نهاده اند. سرزندگی دیرینه این عرصه‌های ماندگار نتیجه کنش سازنده جمعی نیاکانی بودند که نیکویی کردار و گفتار و رفتار خود را بر بناها و بافت‌های آبادی‌ها و شهرهای خود آذین بسته و متبلور نمودند.

هر شهری پتانسیل والائی و خوب بودن را دارد. رمز گشایی کیفیت‌های ذاتی، که نشان دهنده‌ی ویژگی‌های منحصر به فرد یک مرکز شهر است اساس ساخت مکان‌های به یاد ماندنی فضاها را آرامش بخش و انرژی بخش و محیط‌های غنی می‌باشد. سلامت مرکز شهر برای توسعه اقتصادی شهر و منطقه فراگیر آن نقش حیاتی دارد.

اما آنچه در احیا و سرزنده سازی مجدد مراکز شهری اهمیت دارد نحوه و چگونگی مداخله در این فضاها است. اگر اندکی در پروژه‌های شهرسازی انجام شده در کشورمان تامل کنیم ناکارآمدی طرحها و عدم موفقیت آنها کاملاً مشهود است. تفکر طرح جامع که متأسفانه هنوز هم به طور کامل از شهرسازی ایران رخت برنیسته است شیوه‌ای است که از دهه‌های ۱۹۶۰ به بعد در دنیای شهرسازی مطرود شده است. در پروژه‌های موردی شهرسازی هم که در ایران تهیه شده است ردپای تفکری جزم‌گرا قابل مشاهده است.

عدم حضور مردم در فرآیند تصمیم‌گیری در پروژه‌های شهرسازی به نظر نگارنده مهمترین ضعف روشهای سنتی طراحی شهری است. تجربه نشان داده است که هر چقدر مردم به عنوان استفاده‌کنندگان اصلی فضا در فرآیند

تصمیم‌گیری مشارکت بیشتری داشته باشند محصول طراحی شهری دارای مقبولیت بیشتری خواهد شد. این در حالی است که هیچ روش یا ابزار تعریف شده‌ای برای مشارکت مردمی در شیوه‌های سنتی طراحی شهری وجود ندارد. شهر را باید به عنوان بارزترین و پیچیده ترین نظام‌های اجتماعی به همراه تضادهای درونی اش در نظر گرفت و پویایی نظامات شهری را در طراحی آن به صورتی درونی وارد کرد و می‌بایست روابط بین اجزاء و نظامات شهری و چگونگی کارکرد و فرایند آنها را در کنار یکدیگر بررسی شود. طراحی شهری، مطمئناً یک محصول نیست اگر بخواهیم دقیق تر مطرح کنیم، باید بگوییم که طراحی شهری فرآیندی است که به شکل دهی فضای شهری می‌پردازد، و بدین ترتیب، هم به فرآیند شکل دادن می‌پردازد و هم به فضاهایی که به شکل گیری آنها کمک می‌کند. با توجه به اهمیتی که نگاه فرایندی به طراحی شهری و مداخله در فضاهای شهری دارد و نظر به عدم موفقیت طرح‌های محصول گرا در این پژوهش ضمن آشنایی با دو فرایند مهم مداخله در بافت‌های شهری اصول و فرایندی منطبق بر مراکز شهری تعریف شد.

همانطور که مشاهده شد مدل فرایند ارایه شده دارای ۸ گام اصلی است که هر یک از گام‌ها می‌بایست با توجه به نتایج مراحل قبلی صورت گیرد و در هر یک از مراحل بسته به نیاز می‌توان به مراحل اولیه بازگشت و با تغییر در آنها مسیر فرایند را مجدد طی کرد. این امر به خصوص در مرحله بررسی تاثیرات مداخله و نحوه جبران خسارات ناشی از اقدام می‌تواند بسیار مهم و تاثیرگذار باشد.

منابع

- بحرینی دکتر سیدحسین (۱۳۸۵)، فرآیند طراحی شهری، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ سوم، تهران
- بیکن، ادموند، (۱۳۷۶)، طراحی شهرها، ترجمه فرزانه طاهری، مرکز مطالعات و تحقیقات و شهرسازی و معماری ایران، چاپ اول، تهران
- پامیر، سای، (۱۳۸۹)، بازآفرینی مراکز شهری سرزنده، ترجمه مصطفی بهزادفر و امیر شکیبا منش، انتشارات دانشگاه علم و صنعت، چاپ اول، تهران
- پاکزاد، جهان‌شاه، (۱۳۸۶)، طراحی شهری چیست؟، انتشارات شهیدی، چاپ اول، تهران
- حبیبی، سید محسن (۱۳۷۵)، از شار تا شهر، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، تهران
- حبیبی، سید محسن، (۱۳۷۹) نظریه ای در تفکر برنامه‌ریزی و طراحی شهری، شماره ۳ و ۴، دانشگاه شهید بهشتی، تهران
- ذبیحی، دکتر حسین (۱۳۹۰)، کنکاشی در نظریه‌ها، تئوری‌ها و اقدامات شهرسازی و معرفی برنامه‌ریزی فازی شهری، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد تربیت معلم، چاپ اول، تهران
- سعیدنیا، احمد (۱۳۸۲)، نظام مراکز شهری و فضاهای مسکونی، انتشارات سازمان شهرداریهای کشور، چاپ اول، تهران
- موریس جیمز، (۱۳۸۵) تاریخ شکل شهر تا انقلاب صنعتی، ترجمه راضیه رضازاده، انتشارات دانشگاه علم و صنعت، چاپ چهارم، تهران